

جهانی شدن و دشواری های پیش روی الگوی بومی پیشرفت (با رویکرد تربیت شهروند جهانی)

محمد نبی زاده بابکی^۱ سمیه نبی زاده شهربابک^۲ دکتر اسد الله زنگویی^۳

چکیده

جهانی شدن به عنوان یک فرایند فراگیر مرزهای ملی کشورها را درنوردیده و با رسوخ پذیر کردن حاکمیت دولتها زمینه را برای تحولات در سطوح اجتماعی اقتصادی و فرهنگی فراهم آورده است. در این میان آموزش و پرورش یکی از حوزه هایی است که به شدت تحت تاثیر فرایند جهانی شدن قرار گرفته و ضرورت داشتن نظام آموزش پویا و کارآمد که بر اساس آن بتوان شهروندان را منطبق با نیازهای جهانی تربیت کرد، بیش از هر زمان دیگری احساس می شود. از طرفی هم با توجه به تغییرات در مفهوم شهروندی و بازار تقاضای نوع آموزش، چند لایه شدن هویتها و شکل گیری فرآیند آموزشهای مجازی در فضای جهانی شدن می طلبد کشورهای جهان در پرتو توجه به ارزشهای بومی خود نظام تعلیم و تربیت خود را مورد بازنگری قرار داده و متحول سازند؛ لذا تربیت شهروندی نیز بر مبنای فلسفه تعلیم و تربیت مفهومی جهانی یافته است. در این مقاله که به روش توصیفی تحلیلی تدوین شده، ضمن تبیین مفاهیم مذکور، به بررسی جهانی شدن و دشواری های پیش روی پیشرفت ایران با رویکرد تحول نظام تعلیم و تربیت و تاثیرگذاری فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی در زایش این مفهوم در عصر جهانی شدن پرداخته و در ادامه نیز ضمن برشمردن چالش های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... پیشرفت ایران با شناسایی خط و مشی منظومه آموزشی و پرورشی، جایگاه تربیت شهروند جهانی را در تحول نظام آموزش و پرورش و نحوه رویارویی با دشواری های این حوزه، از منظری پیشرفت نگر ترسیم و توصیف شده است.

کلید واژه ها: پیشرفت، جهانی شدن، شهروند جهانی، تحول تعلیم و تربیت، دشواری های پیشرفت.

مقدمه

فرآیند جهانی شدن در سال های اخیر به شدت مورد توجه اندیشمندان و صاحب نظران قرار گرفته است، علی رغم این هنوز تعریف دقیق و روشنی از آن ارائه نشده است. برخی آن را درمان دردهای بشریت و کلید فرصت های گمشده می پندارند و در مقابل عده ای با ابراز نگرانی آن را عامل گسترش فقر، تهدید محیط زیست و تعمیق نابرابری های جهانی تفسیر کرده اند.

از نظر مبدأ تاریخی نیز به نظر برخی، واژه ی جهانی شدن بیش از چهارصد سال قدمت دارد، بعضی دیگر بر این باورند که بسیاری از نمودهای جهانی شدن از آغاز تاریخ بشر و شکل گیری اجتماعات وجود داشته است و عده ای نیز جهانی شدن را پدیده ای متأخر و پیامد تحولات سه دهه ی اخیر می دانند. مرزهای سیاسی دیگر در برابر امواج الکترونیک که از پس آن اندیشه ها، ارزش های فرهنگی، شیوه های زندگی، سرمایه، کالا

۱ کارشناسی ارشد مدیریت آموزش - nabizadebabaki@yahoo.com

۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات

۳ دکترای فلسفه تعلیم و تربیت و دانشیار عضو هیات علمی دانشگاه بیرجند

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دوم و بیست و سوم خردادماه ۱۳۹۸

و خدمات انتقال می‌یابد، مانع جدی محسوب نمی‌شود. گویی جهان به صورت کل واحد درآمده و کوچکترین تغییر در هر جزء از پیکره‌ی آن به سرعت همه‌ی جامعه را متأثر می‌سازد. در این فضای جدید، حوادث و تصمیمات و فعالیت‌ها در یک بخش از جهان می‌تواند نتایج مهمی برای افراد و جوامع در بخش‌های بسیار دور کره‌ی زمین داشته باشد. (فصیحی، ۱۳۸۲). از طرفی هم با توجه به تغییرات در مفهوم شهروندی و بازار تقاضای نوع آموزش، تغییر جغرافیای دانش، چند لایه شدن هویتها و شکل‌گیری فرآیند آموزشهای مجازی در فضای جهانی شدن می‌طلبد کشورهای جهان در پرتو توجه به ارزشهای بومی خود نظام آموزش و پرورش را مورد بازنگری قرار داده و متحول سازند. (هندریکس، ۱۹۹۸).

بنابراین ادبیات تعلیم و تربیت به طرز چشم‌گیری با مقوله شهروندی گره خورده (لی، ۲۰۰۰، پریور، ۲۰۰۱) و این بستگی را در بادی امر می‌توان در نظریات فلاسفه تربیتی ملاحظه کرد. افلاطون و ارسطو انسان را جانوری شهری می‌دانند و برآنند که انسان به طبیعت اجتماعی است و جامعه و جهان زمینه تحول طبیعی اوست، خردمندی از ویژگی‌های حقیقی چنین شهروندی است (نقیب زاده، ۱۳۷۵). به نظر افلاطون شهر زیبا و نیک تنها بر بنیاد تربیت پی افکنده می‌شود، که با تسری این تعبیر می‌توان شهر جهانی و شهروند جهانی را نیز بر بنیاد تربیت استوار ساخت. فلسفه سیاسی ارسطو به زمامداری خردمند و جهان‌اندیش توجه ویژه‌ای کرده که آن نیز از طریق تربیت ممکن می‌گردد. بنتام هم به شهروند دموکراسی مدار مبتنی بر خرد و روشننگری و آزادی‌اندیشه و گفتارتاکید می‌کند که این همه تنها از طریق تربیت امکان‌پذیر است. دیویی بستگی دقیقی بین تربیت شهروندی و دموکراسی برقرار می‌کند و آنرا زمانی پایدار می‌داند که از سر آگاهی باشد؛ از نظر هگل نیز تربیت حقیقی و تربیت شهروند جهانی گذر از جنبه فردی و رسیدن به آزادی می‌باشد (فائدی، ۱۳۸۵).

لذا فلاسفه با توجه به ماهیت و زیرساختهای فلسفی، سیاسی و فرهنگی هر یک تصویر خاصی از پیشرفت می‌آفرینند. اگر چه تصویری که هر یک از کشورها از پیشرفت به دست می‌دهند وابسته به ماهیت و زیرساختهای آنهاست، ولی مهمترین عنصری که بدون آن دستیابی به اهداف را امکان‌پذیر نمی‌نماید، انسانهایی هستند که به هدایت و راهبری جوامع می‌پردازند، از اینرو در هسته مرکزی تصویر کلان از تربیت، انسانها قرار دارند. بنابراین همزمان با ارائه تصویر از نظام تربیتی، تصویر شهروند جهانی نیز ساخته می‌شود (آلتریختر و الیوت، ۲۰۰۰). به طور کلی می‌توان گفت که شهروند جهانی به فردی اطلاق می‌شود که از جهان و دنیای معاصر آگاهی کافی داشته و ضمن آشنایی با نقش شهروندی خود و احترام به ارزشها، مشارکتی فعال در جامعه جهانی دارد (تویاسن، ۲۰۰۰). از این رو تربیت چنین شهروندی مستلزم تبیین خط و مشی نظام آموزش و پرورش و تعریف صحیح از رویارویی با مفهوم و نقش شهروند جهانی می‌باشد. امروزه نیز اگر چه تصویری که هر یک از کشورها از تربیت شهروند جهانی بدست می‌دهند وابسته به ماهیت و زیرساخت‌های آنهاست، اما از سوی دیگر این پیش فرض پذیرفته می‌شود که جوامع ماهیتی فلسفی دارند و باید برای زیستن در عصر جهانی شدن تصویری را برای خود ترسیم نمایند؛ رسیدن به چنین تصویری فقط از طریق تحول نظام آموزش و پرورش و طراحی نظام تربیتی‌اندیشنده و دارای چشم‌اندازی روشن مبتنی به تربیت شهروندان جهانی مقدور است.

اکنون برای طراحی چنین نظام تربیتی این سوالات پیش می‌آید که تربیت شهروند جهانی چه جایگاهی در پیشرفت ایران و خط مشی و آینده نظام آموزش و پرورش دارد؟ تلقی عمومی از پیشرفت در سایه تربیت شهروند جهانی چگونه است چه الزاماتی این زمینه را بوجود می‌آورد؟ نظام آموزش مبتنی بر پیشرفت از

آبخور کدامین مکتب فلسفی سیراب می گردد؟ با توجه به سرعت تحولات در زندگی بشر به ویژه در زمینه ی ارتباطات و اطلاعات، تأثیر این فرایند بر مفهوم تربیت شهروندی چیست؟ تحول در نظام تعلیم و تربیت جهت پیشرفت ایران اسلامی تا چه اندازه ضرورت دارد؟ این سوالات اساسی معطوف به یک منظر فلسفی است که منجر به تحول در نظام آموزش و پرورش خواهد شد.

چارچوب مفهومی

حرکت شتاب گونه رویکردهای نظام جهانی و پیامدهای آن در فناوری اطلاعاتی، ارتباطات الکترونیکی، جامعه ی اطلاعاتی و فروریختن مرزهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، بشریت را به شدت غافلگیر کرده است. به تدریج شاخص های طبقه بندی جوامع در این فرایند پیچیده و گسترده به طور عام و خاص در حال شکل گیری است و جایگاه شهروندی در حال تعریف شدن می باشد. آنچه مسلم است فرایند جهانی شدن نظام تعلیم و تربیت، به ویژه مفهوم تربیت شهروندی را تحت تأثیر قرار داده است؛ که در تحول نظام آموزش و پرورش این مفهوم نیز نیاز به باز تعریف پیدا می کند و این تعریف جدید با مفهوم شناسی جهانی شدن محقق خواهد شد.

اصطلاح جهانی شدن

در زبان فارسی معادل واژه globalization، جهانی شدن، جهانی سازی، سیاره ای شدن، جهان گستر، به کار رفته است. اندیشمندانی نیز در معرفی مفهوم این پروسه، از مفاهیم عصر دانایی و عصر جهانی استفاده کرده اند. رولند رابرتسون معتقد است: واژه ی جهانی شدن با معانی متفاوت، ابهام و سردرگمی وسیعی را به وجود آورده است و با وجود تلاش های زیاد، هنوز تعریف دقیق و روشنی از آن ارائه نشده است. کاربرد واژه ی جهانی شدن به عنوان یک اصطلاح ناشایست به سرعت خود در حال جهانی شدن است (رابرتسون، ۱۳۸۲، ص ۱۲).

جهانی شدن به عنوان پارادایم اصلی در دوران حاضر، همه ی شئون زندگی بشر را دستخوش تغییر کرده است.

درگیری ها، منازعات، تنش ها و چالش ها از ویژگی های جهانی شدن است؛ لذا تعلیم و تربیت در قرن بیست و یکم یعنی رویارویی با چالش های آینده می باشد. آموزش و پرورش کشور ما نیز با چالش های متعددی روبروست که می توان محور اصلی آن را چگونه تربیت شهروند جهانی قلمداد کرد. لذا اتخاذ تدابیر لازم، کسب آگاهی و آمادگی در ایفای نقش شهروند جهانی، تحول نظام آموزش و پرورش را امری اجتناب ناپذیر می نماید. که این امر را می توان در چهار رهیافت کلی از منظر مکاتب فلسفی و سیاسی مورد بررسی قرار داد.

۱- رهیافت رئالیست ها، از منظر کنث والتز^۴ جهانی شدن تحول جدی در ساختار بین الملل ایجاد نمی کند، با ورود بازیگرانی غیر از دولت - ملت ها، بازیگران بین المللی و سیاست بر جهانی شدن اقتصاد چیره می شوند.

^۲ Kenneth Waltz

۲- رهیافت لیبرال ها، فوکویاما^۵ از این دیدگاه دموکراسی را دلخواه ترین شکل حکومت می داند که روز به روز در سطح جهان مشروعیت پیدا می کند، لیبرالیسم اقتصادی، لیبرالیسم سیاسی را که در دموکراسی متبلور است. به دنبال خواهد داشت. این نگرش سبب حرکت های محسوس در سراسر جهان در جهت پذیرش اقتصاد آزاد و اوج گیری جنبش های دموکراتیک و گسترش الگوهای غربی در فرهنگ های گوناگون شده است.

۳- رهیافت مارکسیست ها، از دیدگاه مارکسیست های رادیکال، جهانی شدن چهره ی جدید استعمار می باشد. سیوانادان^۶ می نویسد: اگر امپریالیسم آخرین مرحله ی سرمایه داری باشد، جهان گرایی، آخرین مرحله ی امپریالیسم است. در این نگرش جهانی شدن از زاویه ی اقتصادی نگریده می شود و محتوای جهانی شدن را گسترش جهانی نظام اقتصاد سرمایه داری معرفی می کند. امانوئل و الرشتاین^۷ نیز اساس جهانی شدن را مبتنی بر گسترش سرمایه داری در جهان می داند.

۴- رهیافت رفتارگرایان: به نظر رفتارگرایان تحت تأثیر جهانی شدن، نظم روابط بین المللی در هم ریخت و نظم نوینی حاکم خواهد شد. در این نظم دولت ها و جوامع به گونه ای فزاینده به یکدیگر وابسته می شوند و کمتر می توانند به مدیریت امور داخلی و خارجی خود بدون توسل به همکاری بین المللی بپردازند (غریب آبادی و علی آبادی، ۱۳۸۲، ص ۲۸-۲۶).

دشواری های پیش روی الگوی بومی پیشرفت

فرایند جهانی شدن، مرزهای سیاسی جوامع را فرو ریخته و محیط واحدی را به وجود آورده است. (بایلیس و اسمیت، ۱۳۸۲). جهانی شدن معاصر، شرایطی را به وجود آورده است که در آن تمدن ها، مناطق و دولت - ملت ها به طور فزاینده ای برای ساختن و حفظ تاریخ و هویت ملی خود به شدت تحت فشار هستند. ملیت زدایی سرزمین زدایی، تحلیل دولت، ملت مدرن، تمرکز زدایی از ساختار و منابع قدرت و حاکمیت از تأثیرات جهانی شدن می باشد (اسماعیلی، ۱۳۸۲).

جوامعی در ساختار سیاسی جهانی برترند که از لحاظ تربیت شهروند جهانی در وضعیت مطلوب تری قرار دارند. لذا کشورها باید جهت تربیت شهروند جهانی در نظام سیاسی خود ارتباط نزدیکی با نظام آموزش و پرورش بر قرار سازند که این کار از طریق افزایش آگاهی های معلمان و دانش آموزان در زمینه های سیاست و جهانی و پیامدهای آن بر جوامع ضعیف تر، پرهیز از تعصبات و سوگیری های فردی و مطلق گرایی، زمینه سازی جهت اصلاح و بازسازی در نظام تعلیم و تربیت، توجه و سرمایه گذاری بیشتر در آموزش و پرورش و اصلاح و تقویت بنیادهای فلسفه تربیتی ممکن خواهد شد.

همان طور که قبلاً گفته شد در عمل تفکیک کردن ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جهانی شدن امکان پذیر نیست و این حوزه ها از یکدیگر تأثیر می گیرند و بر هم اثر می گذارند. روند جهانی شدن با سرعت چشم گیری بر تربیت شهروندی و نهاد خانواده، تأثیر می گذارد. تغییر الگوها و سبک های زندگی، تغییر نقش ها و روابط موجود در خانواده، کاهش ازدواج و افزایش طلاق، عدم رضات فردی و اجتماعی،

5 Fukuyama

6 Syvanadan

7 Emanuel and Alrshtayn

افزایش حجم ارتباطات و جابجایی های جمعیتی، افزایش مهاجرت های درون و برون مرزی، شهر گرایی و شهرنشینی از جمله این تاثیرات می باشد.

نتیجه گیری

تعلیم و تربیت به عنوان یک نظام، دارای سیستمی باز است که با محیط خود و سایر نهادها و رویدادها در ارتباط متقابل قرار دارد. بر پایه ی نیازهای مشخصی، دارای نقش و پایگاه اجتماعی خاصی است، دارای ساختار و کارکردهای متفاوتی می باشد، دارای مقررات رسمی و غیر رسمی است که از ضمانت اجرایی نیز برخوردار است. این نظام در برابر رویکردهای جهانی، با چالش های متعددی روبروست که مهم ترین آن "تربیت شهروندان جهانی" است و به قول رابرتسون، مخالفت با جهانی شدن دیگر مطرح نیست، بلکه مخالفت با شکل خاصی از جهانی شدن است. یا با توجه به نظر تافلر، در عصر حاضر، مهارت های فرهنگی عمومیت یافته، از داخل کتاب های درسی یا کلاس های آموزشی به تنهایی حاصل نمی شود بلکه مستلزم آن است که شخص بداند در جهان فراسوی خانه و خیابان و محل سکونتش چه می گذرد. آموزش و پرورش به مفاهیم تازه ای نیاز دارد که آن قدر عمیق باشد که از مسائل بودجه، تعداد شاگردان، حقوق معلم و تعارضات سنتی بر سر برنامه و بسیاری از مسائل دیگر به مراتب فراتر می رود (تافلر، ۱۳۷۷، ص ۵۶۳).

مسلم است که اگر نوجوان ما نسبت به رویکردهای نظام جهانی آشنایی لازم را نداشته باشد و بدون مجهز شدن به ابزار و عوامل مورد نیاز، راهی جز تبعیت از مبادلات نابرابر فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نخواهد داشت. از این رو نظام های آموزشی و گروه ها و افراد موثر در آموزش و پرورش با احساس ضرورت تغییر، با بازنگری در عملکرد نظام آموزش و پرورش، شناسایی کاستی ها و موانع به طور علمی و روش های عقلانی جدید، برنامه ریزی، نظارت و ارزشیابی دقیق و مناسب، باید تمهیدات لازم را ببانندیشند. با توجه به گستردگی تأثیرات جهانی شدن با در نظر گرفتن آراء صاحب نظران تربیتی متناسب با رویکردهای متفاوت، رهیافت و پیشنهادهای جهت جایگاه یابی شهروندان جهانی در تحول نظام آموزش و پرورش ارائه می گردد.

تحول و بازنگری در حیطه فلسفی و نگرشی در حوزه های فکری جامعه و تعلیم و تربیت - بازآفرینی فرهنگی:

از طریق برنامه درسی پنهان ایجاد و تقویت ارزشی، مهارتی و نگرشی در فراگیران در زمینه ی مهارتهای اجتماعی

اشاعه ی باورهای علمی و تقویت روحیه ی انتقادی - منطقی

ارتقاء خودپرورشی از طریق خلاقیت، توانایی تصمیم گیری سریع و خودآگاهی

افزایش تعداد راه های جدید و گسترش تنوع برنامه ای در مدارس

تأکید بر آموزش تجربی و دادن فرصت جهت عمل کردن به یادگیری های انجام شده پرهیز از مطلق انگاری فرهنگ خود در عین حفظ هویت جهانی

ایجاد بستر مناسب جهت رواج و تقویت روحیه ی علمی و تحقیقی در بین دانش آموزان و معلمان

ارائه ی دروه های آموزش ضمن خدمت برای معلمان به منظور آشنایی آنان با رویکردهای نظام جهانی

تقویت ارزش های معنوی و انسانی چون برقراری صلح، نوع دوستی، همدردی، پرهیز از خود محوری ایجاد

نگرش مثبت نسبت به تفاوت های جنسیتی، جسمی، قومی و نژادی

شکل گیری و مشروعیت یافتن نهاد علم در جامعه و ارتباط تنگاتنگ آن با آموزش و پرورش

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت دوم و بیت سوم خردادماه ۱۳۹۸

از بعد اجتماعی

ارائه آگاهی‌های لازم به دور از شعار زدگی و سوگیری‌های شخصی در زمینه‌ی جهانی شدن و رویکردهای آن به دانش‌آموزان

معرفی و شناخت زبان‌های جهان شمول

ارائه‌ی آگاهی‌های لازم در زمینه تاریخ و جغرافیا و جامعه‌شناسی ملل

تطابق ارزش‌های سنتی با روش‌های عقلانی جدید

یاددهی مهارت‌های اساسی زندگی (مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی)

برانگیختن حس حرمت به انسان در سطح جهانی

تقویت مهارت انجام کارهای گروهی

آموزش دانش‌آموزان به عنوان شهروند جهانی و آشنایی آنها با حقوق و تکالیف خود

برنامه ریزی استراتژیکی آموزشی در برابر موقعیت‌های بحرانی جهانی

موازات فرآیندهای جهانی تقویت بنیه‌های علمی و فرهنگی.

از بعد سیاسی

ایجاد حساسیت نسبت به وقایع و رویدادهای سیاسی در سطح منطقه و جهانی

آموزش تبیین علمی رویدادهای سیاسی و تقویت مهارت فکر کردن، قضاوت کردن، اظهارنظر و تصمیم

گیری در این حوزه

ایجاد روحیه امیدواری، اعتماد به نفس و ضرورت تغییر در برابر فرآیند جهانی شدن

آموزش شهروند جهانی با ارائه‌ی اطلاعات لازم و ایجاد نگرش‌های مناسب نسبت به رویکردهای جهانی

فراهم سازی گفتمان‌های جهانی شدن در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی برای معلمان و دانش

آموزان در سطح استانی، کشوری و جهانی.

فهرست منابع

اسماعیلی، رضا. (۱۳۸۲). جهانی شدن. تهدیدها و فرصت‌های ناشی از آن. آموزه (فصلنامه‌ی آموزشی، پژوهشی،

تربیتی) شماره ۱۷. سازمان آموزش و پرورش: اصفهان.

باقری، خسرو. (۱۳۷۹). تربیت دینی در برابر چالش قرن بیست و یکم. مجموعه مقالات تربیت اسلامی. ج ۳، قم: مرکز

تربیت اسلامی.

براندا، واتسن. (۱۳۷۹). تدریس مؤثر تربیت دینی. ترجمه و تلخیص بهرام محسن پور. مجموعه مقالات تربیت اسلامی

شماره ۳، قم: مرکز تربیت.

بایلیس، جان و اسمیت، استیو. (۱۳۸۲). دنیای در حال جهانی شدن. مترجم: محمد رضا حسن زاده. رشد آموزش

علوم اجتماعی. شماره ۴. وزارت آموزش و پرورش.

تافلر، آلوی. (۱۳۷۷). جابه‌جایی در قدرت. شهین دخت خوارزمی. چاپ هفتم. تهران: نشر سیمرغ.

خویشاوندی، داور. (۱۳۸۲). جهانی شدن و هویت فرهنگی محلی. رشد آموزش علوم اجتماعی. شماره ۴ وزارت

آموزش و پرورش.

رابرتسون، رولند و هاگ خندکر، حبیب. (۱۳۸۲). گفتمان‌های جهانی شدن. مترجم: محمود شهابی. رشد آموزش

علوم اجتماعی. شماره ۴. وزارت آموزش و پرورش.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

شعبانی، احمد. (۱۳۸۲). جامعه‌ی اطلاعات ایران و چالش‌های رویاروی آن. فصلنامه‌ی اطلاع‌رسانی. دوره‌ی ۱۹. شماره‌ی اول و دوم.

علاقه‌بند، علی. (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. چاپ بیست و پنجم. انتشارات روان.
غریب‌آبادی، کاظم و علی‌آبادی، مهدی. (۱۳۸۲). جهانی‌شدن و تحول در مؤلفه‌های سیاست خارجی. مجله‌ی اطلاعات سیاسی و اقتصادی. سال هجدهم. شماره‌ی ۱۹۳- شماره‌ی اول و دوم مهر و آبان.

فرقانی، محمد مهدی. (۱۳۸۲). جامعه‌ی اطلاعات جهانی و گذر از الگوی حاکم. فصلنامه‌ی مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط جمعی (رسانه). سال چهاردهم. شماره‌ی ۳۵.

فصیحی، حبیب‌الله. (۱۳۸۲). معیارهایی در سنجش جهانی‌شدن با نگاهی به ایران. مجله‌ی اطلاعات اقتصادی - سیاسی. سال هجدهم، شماره‌ی ۱۹۳-۱۹۴. شماره‌ی اول و دوم مهر و آبان.

قائدی، یحیی. (۱۳۸۵). تربیت شهروند جهانی. فصلنامه‌ی نوآوری‌های آموزشی. شماره‌ی ۱۷.
کاردان، محمد علی. (۱۳۸۲). نوسازی و نوآوری در آموزش و پرورش. امکانات و شرایط آن. سایت اطلاع‌رسانی آموزش و پرورش.

کافمن، راجر و دیگران. (۱۳۷۴). برنامه‌ریزی استراتژیک. مترجم: فریده مشایخ و دیگران، انتشارات مدرسه.

محسنی، منوچهر. (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی جامعه‌ی اطلاعاتی. تهران، انتشارات دیدار.

نقیب‌زاده، میر عبدالحسین. (۱۳۷۵). درآمدی به فلسفه. تهران: انتشارات طهوری.

یار محمدیان، محمد حسین. (۱۳۸۲). تأثیرات جهانی‌شدن بر نظام تعلیم و تربیت خانواده. مجله‌ی پیوند. شماره ۲۹۰. انتشارات آموزش و پرورش.

Altrichter, H. and Elliott, J. (2000). Images of educational change, Philadelphia: open university press.

Dennison, T.(1992). Social Literacy and school curriculum. Journal of social Education January..

Hendrix.J. (1998). Globalizing the curriculum.the clearinghouse.proquest education journals.london.

Hudson, W. (2001). Religious citizenship, gfu.ac.edu.ac.

Lee, W.O. (2000). Citizenship Education, University of Hong, center for curriculum and instruction.

Prior, W. (2001). citizenship Education: Australian experiences, SLO. Netherland.

Tobiasen, M (2000), Global Citizenship: paper presented at European political Research Association Copenhagen.

Torney- Purta, J. (1991). Civic Education, in: International Encyclopedia of Curriculum, pergamon press.